

■ L'obra en català de Josep Fontana
 Historiografia i
 compromís

Josep M. Figueres (UAB)

Aquests dies s'han succeït els articles i reconeixements a un dels historiadors més rellevants, Josep Fontana i Làzaro. El vam conèixer els anys setanta quan estudiàvem a la UAB i es lliurava a la docència amb esforç. Arribava a portar a classe una calculadora, de les pesants, per relacionar sèries de preu del blat amb incidències socials. No en recordem ara la casuística específica, però sí que en resta el valor de la capacitat de lligar aspectes. Els conceptes de l'escola dels *Annals* vers una història total que ens feia conèixer Pierre Vilar i altres. Conservem els volums de la sèrie Ariel quinzenal, els anys d'estudiant, *La quiebra de la monarquía absoluta* (1814-1820) i *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*, aplec de treballs diversos sota el nexa de relació econòmica i política. Dos llibres del 1971 i 1973 que enceten l'aportació en espanyol que serà constant en la trajectòria de Fontana i en què donarà grans aportacions que el faran ben conegut, i respectat, tant a Espanya com a Europa.

Pocs historiadors catalans han gaudit de la significació internacional i el reconeixement que ha tingut Josep Fontana. La seva obra parla sola. Una personalitat que ha investigat amb cura, ha escrit amb passió, ha analitzat intel·ligentment i ha projectat, més enllà d'ideologies, tot i que són indefugibles, una visió del passat en una dimensió que ha assolit prestigi arreu. En el primer acte públic de reconeixement arran la seva mort, el de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, de l'Institut d'Estudis Catalans, sota la presidència de Jaume Sobrequés i Joandomènec Ros, ens aplegarem públic i Junta de govern de l'entitat organitzadora amb la voluntat de retre homenatge a qui es manifestà, en la lliçó inaugural del famós simposi del 2013 – Espanya contra Catalunya – sobre les relacions entre Catalunya i Espanya de manera valenta fent honor a les paraules de l'endrega de la recent antologia d'escrits dispersos d'Hilari Raguier, i que va tenir coratge per cercar la veritat i per exposar-la. Aquella lliçó inaugural, publicada obrint les actes d'un congrés

insòlit pel rebombori que provocà, fou un deversall de manifestacions de vinculació vers el posicionament de Fontana caracteritzat per una visió vinculada a la preocupació social o simplement al coneixement pel coneixement. Fontana comença publicant als «Episodis de la història» de l'Editorial Dalmau amb l'ombra de Ferran Soldevila i l'acaba darrerament a la col·lecció «Base històrica» de l'esmentat Jaume Sobrequés. Entremig un canvi i l'esmentem com a exemple referencial de relleu.

A la UAB ens parlava, als anys setanta, de Rovira i de Soldevila, historiadors que personalment ens impregnaren de consciència nacional. Fa unes dècades Fontana ens ofería una visió molt més profunda, se'n proclamà deixeble, redactà sentits escrits i comentaris, a la *Revista de Catalunya* per exemple, i el lligam amb qui li era professor al seu domicili particular en anys foscos i negres, era un fet lloable que situava al punt just Ferran Soldevila, més enllà de les particularitats historiogràfiques, com un historiador compromès amb la catalanitat, com Rovira, i de manera molt intensa.

Primeres edicions a «Episodis de la Història»

El primer treball en format llibre català que li coneixem és *La revolució de 1820 a Catalunya*. Sobre la mateixa qüestió en publicà un article a *Serra d'Or*. En aquesta revista, com altres, escriurà sovint en català. Així, esmentem les publicacions culturals i historiogràfiques com *Recerques, L'Avenç, Lligall, El Contemporani, Segle XX, Manuscrits, Plecs d'Història Local, Arraona, Catalònia, Perspectiva Escolar, Barcelona, Quaderns d'Història, Revista de Catalunya, Revista de Dret Històric, Mètode, Afers...* en les quals ha col·laborat amb una lloable constància i dels quals no esmentem la bibliografia que es pot veure a *Dialnet*, el portal bibliogràfic per excel·lència. En aquest treball exposa els antecedents i molt directament la revolta a Barcelona. No només explica, amb fonts, l'episodi, sinó que li interessa mostrar el que seria la interrelació dels elements que actuen, de la demografia a l'economia, de la política a la ideologia, amb una atenció especial a la religió, per exemple. Si el 1961 publica aquest episodi, dos anys després treu, a la mateixa col·lecció, *Aribau i la indústria cotonera a Catalunya*, on publica el text de l'economista, i poeta lloct, amb força comentaris de referència.

La Guerra del Francès

La invasió napoleònica. Economia, Cultura i Societat (Publicacions de la UAB, 1981) és el títol d'un volum col·lectiu que respon a les actes d'una jornada, a la UAB, a la qual assistírem com a estudiants. Hi participaren altres professors com ara Joaquim Nadal, Lluís M. de Puig i Albert Soboul. Fontana inaugura i obre el conjunt de treballs. El seu treball «Qui va pagar la Guerra del Francès» ens comença a mostrar la capacitat de l'autor. Qüestiona tòpics, el paper de Cadis com a promotora, i es fa preguntes, sobre el que pensem cal prioritzar l'historiador: creure que cada nova interpretació ha de ser això, una renovació intel·lectual. D'ací el paper dels guerrillers que no són herois patriòtics, diu, sinó una figura plena de matisos. Relativitza l'aparell central de l'estat en una obra, que pensem modèlica, *Aturar el temps*, que esmicola amb un entusiasme que la fa atractiva com una novel·la d'intriga. Editat per la UAB, l'assaig que prefigura un treball més ampli a la revista *Hacienda Pública Española* ja compon una personalitat cridada a renovar i ser referència.

Introducció a l'estudi de la història

És una obra adreçada a estudiants d'història i al públic encuriósit (Crítica, 1997). Està profusament il·lustrada amb unes imatges meditades que ens acosten al contingut. Si parla de l'arada, les imatges són explícites, i dels mapes o, especialment, dels conceptes de la mort al matrimoni, de la violència del poder a les castes o el comerç en una dimensió, diguem-ne, de conclusions que configuren un dels llibres més rellevants per a una visió social de la història de la humanitat molt àmplia de la guerra a la presó. Fruit d'un treball constant, la dimensió de fixar-se en una síntesi només en el cas d'un historiador excepcional com fou Fontana arriba a l'excel·lència que és molt en una obra amb trenta anys de vida.

La història dels homes

Aquesta és una obra de maduresa (2000), i quan escrivim aquest mot volem dir fruit de nombroses lectures ben païdes. Es tracta d'un treball on passa revista a un gran nombre de textos amb l'esperança

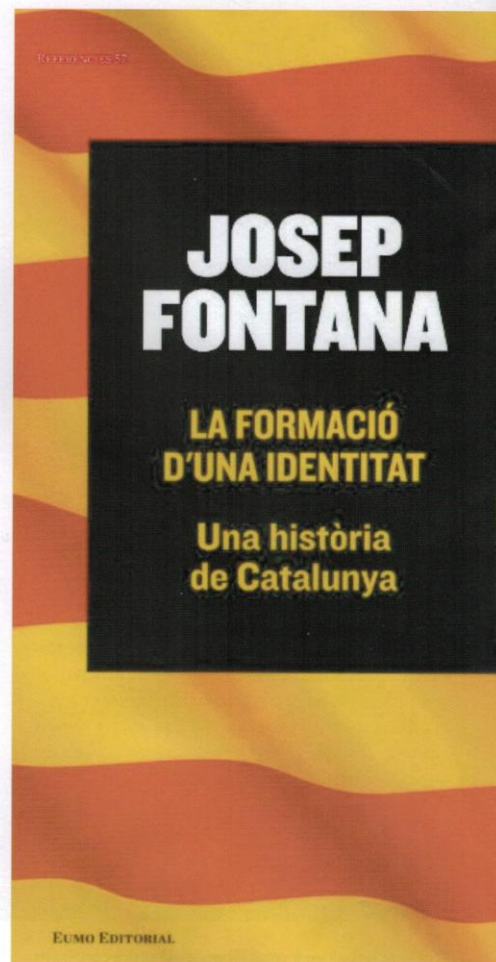
d'ajuda, diu, no per mantenir les idees vives del passat, sinó per construir les del futur, una història de tots. És un llibre dens i hi esmicola el famós llibre del Mediterrani de Braudel, l'obra de Bloch o un conjunt innumerable de referències. Cita aportacions molt especialitzades, com la historiografia a Florència al Cinquecento de F. Gilbert i, si pensem que parla del 1530, que els càrrecs públics els ha de donar el poble i no l'autoritat, o que hi apareixen Savonarola o Maquiavel, entendrem la importància de la citació. Gairebé 350 pàgines i unes quatre referències de mitjana en cadascuna. Tot un estol bibliogràfic per avalar síntesis i, important, per guiar també posteriors estudis històrics. Es publica l'editorial Crítica, a la qual estarà profundament vinculat com a editor, assessor, prologuista i autor.

La construcció de la identitat

És un altre aplec (Base, 2005), en aquest cas de cinc treballs, en el qual reflexiona sobre els aspectes negatius del procés de globalització, la transició espanyola, que no fou tan modèlica com hom afirma, etc. Dona títol a l'obra el primer treball, on inclou citacions contundents, com d'Alcalà Galiano, que afirmava que la tasca dels liberals era «hacer de España una nación, que no lo es, ni lo ha sido nunca» (1835) ni té pèls a la llengua quan ha de criticar: «Com s'ha vist en el cas del difunt govern del Partit Popular espanyol, la grandària de les banderes és molt sovint inversament proporcional a la dimensió dels serveis socials que l'estat ens proporciona», o a l'altra banda: «Quan el senyor Borrell parlava fa un temps de l'estupidesa de la lluita identitària oblidava que aquesta lluita només acostuma a produir-se quan hi ha algú que estúpidament coarta una identitat per imposar-ne una altra, no pas per predicar l'internacionalisme». Un assaig que, com els altres del volum, té una clara finalitat expositiva i que està adreçat també al gran públic per la simplicitat de l'exposició, molt clara i diàfana, i sense aparells crítics complexos.

Una dècada de repressió

El 2005 publica a Crítica un treball que, al nostre parer, és excepcional en el conjunt de l'aportació general de Fontana. No és conegut pel gran públic culte potser per la seva especialització cronològica. *Aturar el temps. La segona restauració espanyola, 1823-1824* exposa meticulosament aquesta època, sense caure en els detalls tediosos o de simple erudició, sinó que la subordina a la força de la narració i ho fa amb el ganxo del narrador amè. Un exemple n'és

l'apartat que dedica a la repressió. Del sermó d'un frare el 1823 a Roa dient a propòsit dels presos liberals tancats a la presó, uns dos-cents, cita: «¡No dejad uno vivo! ¡Degolladlos!» o la vida diguem-ne interior dels apostòlics, l'activitat de la monarquia, els deutes del poder fins a arribar al descrèdit internacional per incompliment i pèrdua d'accés al crèdit, als episodis insòlits, la invasió fallida el 1829 de Mèxic per Tampico, la ineptitud governamental, etc., en una exposició farcida de referències que provoquen curiositat al lector amb exhibició d'ús d'arxius, premsa, bibliografia, epistolari, en una sàvia combinació de curtes citacions que mantenen una linealitat expositiva digna d'admirar com a narrador. Arran de la situació total d'insolvència de la tresoreria reial, el 1828 escriu: «Va ser necessari que s'arribés a aquesta situació extrema [manca d'efectiu i de crèdit per pagar les tropes] per tirar endavant el projecte de fer un pressupost rigorós de despeses [...] Aquesta era només una

mesura de supervivència, que permetria d'anar tirant mentre no es presentessin altres necessitats extraordinàries de despeses. Però era una mesura que implicava l'acceptació de la misèria i la impotència de la monarquia espanyola». La dita dècada ominosa, després de l'experiment del trienni liberal, a través dels ulls i les mans de Fontana esdevé un aturar el temps, com un fotograma de cinema que ens permet repassar els detalls i entendre el conjunt sense el ritme del film que sovint és tan frenètic que fa perdre la perspectiva. Aquest treball sobre el segle XIX és ben viu per acarar el XXI, més del que pugui semblar per la llunyania, atesa la pervivència dels factors en joc i en escena que permeten l'anàlisi ben suggestiva de l'ahir per entendre l'avui.

L'ofici d'historiador

El 2010 publica un llibre excepcional gràcies al saber fer de Josep M. Terricabras. *L'ofici d'historiador* és el resultat d'un conjunt de classes a Girona el 2009, a la càtedra Ferrater Mora. Considera que l'ofici d'historiador és socialment útil i el filòsof al pròleg ratifica que llegint Fontana s'entén perfectament que vol dir això. En deu temes, Fontana no s'està de «desmuntar» tòpics. No tenim espai més que per un atesa la tipologia dels lectors d'aquests articles. Don Tapscott, home de negocis canadenc, sosté que la universitat ha fracassat perquè els estudiants aprenen al Google i no es refien de la informació del professor: volen una conversa animada, no una lliçó. Diu Fontana: «Només una part d'això és veritat. No ho és que l'estudiant pugui trobar al Google i a la Viquipèdia tot el que necessita. És veritat que hi pot trobar una quantitat enorme de dades i de documents, però en estat brut, sense interpretar.» Argumenta sobre la necessitat que cal fixar l'atenció a discutir les grans línies del problema, a usar críticament la informació i a contextualitzar i tantes altres tasques que s'aprenen dels mestres i van més enllà de la simple informació referencial. Les sessions, sobre les eines de treball com d'inici, s'acaren a Espanya amb tres classes, Europa en dues i la guerra freda com a darrera per cloure amb la funció de l'historiador. L'objectiu: des de dotar de sentit crític l'alumnat fins a investigar sobre aspectes

vius, des d'explicar les causes de la pobresa fins a «denunciar les fal·làcies amb les quals s'han emprades unes guerres que no tenen altre fonament que unes pors irracionals i la defensa d'uns interessos no sempre confessables». En una línia també d'acostar-se a la visió crítica dels corrents i les polèmiques sobre el sentit historiogràfic, publica el treball *La història després de la fi de la història a Eumo* (1992 i l'any següent en castellà) i vinculada al seu Institut Universitari d'Història J. Vicens Vives de la UPF d'on fou docent després de l'etapa a la UAB.

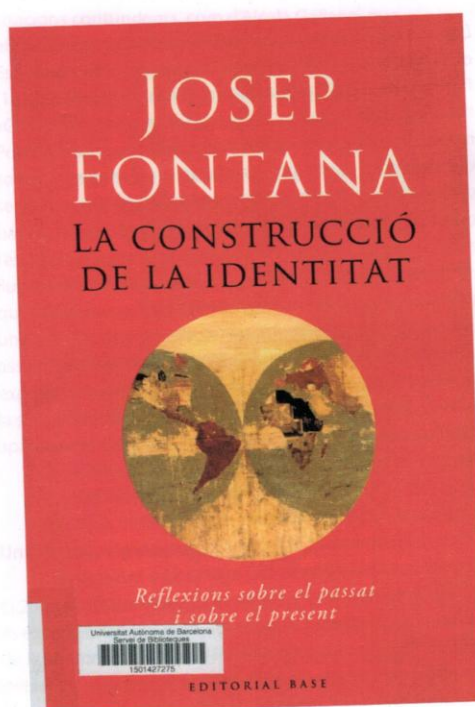
De Catalunya al món

L'època de les revolucions (2010) és el volum després de la *Història Universal Planeta* i comença amb la francesa del 1789 i acaba després d'estudiar Napoleó, l'abolició de l'esclavitud, la llibertat d'Amèrica, les revolucions burgeses, en una visió molt suggestiva que ordena el contingut a través del lema famós de la revolució francesa. Profusament il·lustrada, esborrona la fotografia d'un negre dins una xarxa a l'aleshores Congo, el 1910. Les explicacions econòmiques, ideològiques, polítiques, etc., en una síntesi de divulgació popular configuren una obra en una perspectiva no exempta d'agudeses, nivell, rigor que mostra el sentit d'incidir a través de la paraula. En un format més reduït de presentació, va publicar un assaig cridat a ser una visió global, *Una història de Catalunya* (Eumo, 2014 i ampliada el 2016), on intenta exposar, en també unes cinc-cents pàgines, una visió molt àmplia que abraça des dels orígens fins a la traïció de l'esquerra després de la transició amb un autogovern limitat. És clar que aquesta obra només ha estat possible després de l'aportació a la *Història de Catalunya* d'Edicions 62, en el seu volum V titulat *La fi de l'antic règim i la industrialització (1787-1868)* (1988), amb pròleg de P. Vilar, que titlla Fontana de subtil i constitueix un altre dels grans treballs de síntesi. Qui ha estudiat amb cura i profunditat la dècada dels anys vint del segle XIX en podrà elaborar una síntesi de trenta pàgina de les tres-cents i amb un gran interès per al lector amb plenitud com és el cas.

La lliçó inaugural «Tres-cents anys de conflicte polític» en el marc del congrés *Espanya contra Catalunya*,

una mirada històrica (1714-2014) (2014) representa la culminació de l'obra catalana de Fontana. És una intervenció molt assequible gràcies a Internet, atès que l'IEC enregistra les conferències dels participants i les diposita a YouTube en accés obert. Onze mil visualitzacions palesen l'interès que suscità. A un determinat sector no agradà que Fontana hi participés amb el seu prestigi. Convertia una exposició que desitjaven partidista en un aval historiogràfic. I Fontana va parlar clar: afirma que la pèrdua del sistema polític específic de Catalunya per l'acció bèl·lica, perdó, repressiva posterior de Felip V el 1714 decapità una «societat que a començaments del segle XVIII semblava encaminar-se cap a una forma d'evolució

semblant a les que seguien Holanda o Anglaterra, associant un procés gradual de democratització al desenvolupament d'una economia capitalista» i, encara, que «l'actuació repressiva formava part del projecte polític que els vencedors volien aplicar a Catalunya. Un projecte que anava encaminat a convertir els territoris annexionats en províncies governades de forma similar a les de la corona de Castella, per tal d'imposar-hi les mateixes condicions de subjecció». Acaba escrivint que els pactes de 1978-1979 van caducar i no es poden entendre aquests tres-cents sense «la força d'un sentiment poderós i profund de consciència col·lectiva que ens ha permès preservar la identitat i la llengua contra tots els intents de negar-les». Fontana, educat en el franquisme, sense TV3, amb escola intervinguda, amb un Estat contra la identitat pròpia, ha tingut el sentit crític. Va aprendre en cases particulars de mestres diferents –com Ferran Soldevila– que han ajudat a tenir consciència pròpia i arribar a conclusions pròpies. Quan actualment polítics centralistes espanyols parlen de tornar a imposar l'article 155 per prohibir i castellanitzar sembla que no coneguin la història i vulguin jugar a aprenents de bruixots com aquells governants que van tornar a Mèxic per conquerir-lo i van haver de fugir ben arruïnats i amb mil cinc-cents soldats morts: no sabien que la població mexicana volia llibertat i no dependència.

Cloenda

Tretze pinzellades de llibres d'història de Josep Fontana en català. Ens falten els altres, molts, en espanyol, segurament els més coneguts. Al darrere, i més enllà de les ideologies i divergències, hi apareix una poderosa personalitat, ben formada i valenta, des d'un posicionament conegut, tanmateix historiador prestigiós i amb el compromís a flor de pell, amb preocupació pels amagats de la història, pels dèbils i amb voluntat de servei en l'obra feta. Una aportació que, vista en conjunt i mirant-la cronològicament, tot i les òbvies evolucions pròpies de la formació d'un bagatge, mostra un dels historiadors europeus més rellevants del segle XX. Tot un programa i sempre amb un cant d'optimisme. Com cita ell mateix la frase de M. Martí i Pol, «tot està per fer i tot és possible». Arribar a ser la veu, citant Marc Bloch, que clama a la plaça pública. Sempre sense servituds vers el poder, com ha de ser. Fontana, reposi en pau.

Revista del Col·legi

Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia
i Lletres i en Ciències de Catalunya

144
Novembre 2018

Premi Ramon
Fuster a
Teresa Juvé

Josep Fontana,
in memoriam

Dones i ciència

Teresa Costa-
Gramunt

Escola
BetàniaPatmos

Llibres dels
col·legiats

M. Teresa Codina

“Pensar, llegir i escriure”,
a propòsit d’aniversaris d’autors

